

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРМАНСЬКОГО МОНАСТИРСЬКОГО СУДУ В КІНЦІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТЬ

Стаття присвячена дослідженню роботи Дерманського монастирського суду та визначенню його компетенції наприкінці XVI – першій половині XVII ст.

Ключові слова: *Дерманський монастир, міжконфесійна боротьба, монастирський суд, документ, чернецтво.*

Історія Волині кінця XVI – першої половини XVII століть – досить складний період з огляду на тенденції політичного та релігійного характеру, виразником чого стало міжконфесійне протистояння, спровоковане укладанням Берестейської унії 1596 року. Дерманський монастир у згаданий час мав особливе значення, оскільки – це була обитель, де проводилась активна друкарська, освітня, просвітницька та політично-релігійна діяльність. Саме впливовість позиції патрона монастиря князя В.-Ж. Острозького забезпечила розвиток вище згаданих напрямків. Проте навколо релігійної установи в період міжконфесійного протистояння відбувались сутички за право управління обителлю. Не виключеним був факт, що такі виступи ініціювали дерманці-піддани з метою протистояння унійному з'єднанню.

Важливою ланкою у структурі Дерманської обители був монастирський суд. Документальні свідчення, а саме: скарги, позови, фіксації судових засідань свідчать про функціонування цієї установи. Тенденційно при дослідженні історії тих чи інших осередків релігійного характеру, досить мало приділялось уваги науковців щодо діяльності монастирських судів. Вважаємо, що варто звернути увагу на даний напрямок як один із аспектів дослідження історії Дерманської духовної обители у вище зазначений хронологічний період. Мета даної статті полягає у тому, щоб з'ясувати головні напрямки діяльності монастирського суду, визначити якого характеру справи вирішувались зазначеною структурою наприкінці XVI – першій половині XVII ст. Справедливо вказати, що дослідження такого характеру досить мало представлені у історичній науці. Серед науковців, які побіжно розглядали подібні проблеми варто згадати Г. Бухала¹, О. Фотинського² та М. Теодоровича³.

У досліджуваній період монастирський суд вирішував чимало справ, пов'язаних із його земельними володіннями – щодо незаконного захоплення угідь, невиконання умов контрактів в оформленні оренди, про несплату орендних грошей, а також спірні питання між підданими та поміщиками. Конфлікти через землі відбувалися також із великими можновладцями даного періоду. У 1544-1778 рр. фіксується ряд судових справ Дерманського монастиря з князями Любомирськими, у 1576-1591 рр. – слухалася справа про незаконне захоплення земель у підданих села Кунина паном Урвенсь-

ким. Починаючи із 1687 р. і до початку навіть XIX ст., проходили судові процеси у справі поміщиків: Чацького і Сангушка за монастирське помістя. Якщо земельні питання про правомірність і законне користування фільварками, садами, маєтками між Дерманським монастирем та поміщиками вирішувались судами центральної юрисдикції та воєводськими, то інша ситуація складалась із підлеглими.

Перш за все, будь-яка провина селянина каралась грошовими та матеріальними стягненнями. Підданий не міг апелювати у іншу інстанцію для розгляду та вирішення спірних питань, окрім монастирського суду. Суперечливі питання виникали через неспроможність сплати подимного податку. Якщо на початку XVI ст. можна було віддати податок натурою у вигляді птиці, худоби, продуктів харчування, то з 1627 р., у період управління Мелетія Смотрицького, сплата проводилась у злотих, литовських грошах. Ця обставина ускладнювала процес виплати, оскільки на селянина чинили тиск, застосовуючи неправомірні дії.

Великі утиски викликали незадоволення і заворушення монастирських підлеглих. Адміністрація особливо жорстко розправлялась з учасниками виступів. Неабиякої гостроти та напруги досягло народне незадоволення у Дермані 1644 р. Безперечно, нелегке становище монастирських селян провокувало останніх до бунту, а спірність конфлікту призводила до придушення виступів та розгляду справи в монастирському суді. Це й засвідчують сумарні описи судових справ Дерманського монастиря з різних питань, вміщені у документах обителі за 1542 – 1802 рр.⁴ Згідно з їх даними, монастирське управління, звинувачуючи селян у скоєнні злочину (наприклад, у стихійних набігах та пограбуваннях, бунтах), зверталось до управителя монастирської території. Такий випадок зафіксований документально у пізніший час – 1687 р. У документі зазначено, що відбувався допит свідків у справі монастиря з ротмістром Черкашем через нанесені збитки.

Окрім спірних питань за право володіння землею, садами, лісовими наділами, що вирішувались за участю представників монастирського суду, до компетенції останнього належали питання щодо передачі певної власності шляхом родинного успадкування. Акти викупу та передачі власності, згідно зі спадковим правом, були документами, що фіксували, регулювали та закріплювали право власності за встановленою особою. Судові справи Дерманського монастиря включали розгляд матеріалів такого характеру. Випис із книги судових справ обителі від 31 січня 1638 р. фіксує акт викупу та передачу, згідно зі спадковим правом, Воску Ковалю (Васка Коваль Холодний Горкович) садиби та саду на урочищі «Турецька галявина» в Дермані, що залишилися вакантними⁵. Даний документ укладався самим архімандритом І. Дубовичем, коригував його монастирський писар Стефан Негребецький, рід якого вписаний до Дерманського пом'яника⁶. Справа дійшла до монастирського суду з огляду на те, що ще у 1620-х рр. зазначений власник продав цей садок. І від того часу він неодноразово переходив у влас-

ність різних осіб, які проживали у Дермані. Коли садовий наділ опинився в руках родини Богдана Слюсара (підданих Дерманського монастиря), його відібрали. Причиною слугувало те, що син Б. Слюсара Андрій, будучи громадським та монастирським пушкарем, недобросовісно ставився до виконання своїх обов'язків: «...будучи пушкаром монастирським и громадским, маючи в мецы своей стрельбу пороху и иные потребности стрельбе належачіе, то потаємне, ку шкоде громадское с цекавзу марне распорошивши...»⁷. Тобто, за розкрадання монастирського майна, невиконання своїх обов'язків Андрія Слюсара, а також його матір та брата Федора вислали з Дерманя: «...проч ободва з маткою своєю пошли»⁸. Надалі сад перейшов до відання обителі, де перебував більше десяти років.

Таким чином, обитель була комплексом, на який покладались адміністративні, судові, контролюючі функції щодо селян, які проживали у монастирських володіннях. Після кількарязового продажу садових ділянок власниками вони опинилися в руках Васки Коваля Холодного. За ним архімандрит встановлював право власника. Це майно дозволялось вільно передавати своїм нащадкам, тобто успадковувати. У судовому приписі вказувалось, якщо у власника виникатимуть труднощі через нанесення шкоди його власності, кривдники нестимуть певну відповідальність: «помененому Кавалевіе мел якую трудность задавати и до шкод приводіти, таковый каждый повинен будет каран чрез вел. сукцессоровъ...»⁹.

Основні рішення або ж розгляд справ, які вимагали додаткового розслідування, оформлялися письмово у вигляді декретів. Це робили настоятелі обителі в Дермані (звісно за допомогою писаря), а декрети мали право фіксувати, а рішення в подальшому виконували дерманські старости, економи, ієромонахи. Справи стосувались різноманітних питань. Рішення виносились колегіально, за участю різних представників монастирського суду. Слід зазначити, що часто не враховувались ознаки та складність самого порушення. Мається на увазі, те що справи, пов'язані з вбивством, теж відносилися до компетенції такої колегії, тобто не було сформовано окремих комісій щодо вирішення спірних питань, скоєння злочину, пограбування чи вбивства тощо. Доказом є той факт, що декрети складали, підписували, корегували монастирські старости, економи, ієромонахи. Яскравим прикладом здійснення тяжкого злочину, який фіксувався саме таким способом, є декрет монастирського суду від 1 жовтня 1639 р. про вбивство селянином с. Дермань Іваном Балабою брата свого Зіньки¹⁰. Цей документ підписав дерманський староста Стефан Негребецький.

Важливим моментом у оформленні таких справ та, звісно, їх розгляду була присутність сільської громади: «для льпшого твердості межи стороны тое писане даю...»¹¹. Отже, можна стверджувати і про наявність «інститу понятих». Проте важко встановити, наскільки чітко структурувалися та визначалися поняття «понятих» та «свідків». У вище вказаному декреті монастирського суду та й в ряді інших важко зрозуміти чи особи, яких

ознайомили з текстом документа одночасно не належали до тих, хто були свідками подій. У декреті вказувалось: «...при бытності мужов Дерманских Олешку, Ивану, Лукашу Пробуду, Васку Кунърце, Радку Бобичу и все громады Дерманское. Писан в Дерманю року и дня вышъ писаного. – Стефан Негребецькій староста Дерманскій рукою вл.»¹². Можна припустити, що дерманська громада могла включати певних людей, що були безпосередньо на місці подій у час скоєння даного злочину.

Серед декретів монастирського суду зустрічаються документи, що стосуються справи боргового зобов'язання. У судових книгах Дерманського монастиря 20 березня 1645 р. вписано розгляд справи між паном Стефаном Негребецьким та спадкоємцями селянина Войтка Люблянина¹³. Зафіксована суперечка між п. Негребецьким та дерманською підданою Євдокією щодо не виплати останній грошового боргу: «жаловасе на пана Стефана Негребецького позваного о то, ижъ по небожчику Войтку первомъ мужу ей правомъ опекунства семнадцать копъ грошей личбы литовской и грошей п'ятнадцать полскихъ потомкомъ змерлого Войтка Андрею и Вовдъ (sie) дѣтм моим правом приржоным належачи на свой власный пожиток взял...»¹⁴. Згідно з цим декретом можна встановити та підтвердити, що позов до суду міг здійснити пересічний селянин. Склад комісії, яка направлялася для розгляду справи на місці, формував сам архімандрит: «Пред насъ Лаврентія Низолевакого еромонаха економа монастиря Дерманского и Станислава Щепановского старосту Дерманского от превелебного в Бозъ его милости господина отца Иоана Дубовича архимандрита монастиря Дерманского высажонныхъ и дипутованыхъ...»¹⁵.

З вище викладеного зрозуміло, що до складу комісії входили староста монастиря та економ. Останній фіксував зміст судового позову, в даному випадку це ієромонах Лаврентій Нозолевський. Комісія зберігала за собою право розгляду справи, а також встановлювала міру покарання. Пану Стефану Негребецькому необхідно було виплатити грошовий борг у встановлений термін. Проте на умовах матеріальної застави він мав надати у користування сім'ї позивача садові ділянки: «...на той часъ вышъ помененый в посесію до спокойного держаня и уживаня змерлого Войтка потомкомъ его подати ажъ до отдана вышъ мянованой сумы в интересъ держати»¹⁶, тобто до часу виплати ним повної грошової суми, котру заборгував.

В усній традиції населення Дерманя останніх двох століть збереглася цікава рефлексія про діяльність монастирського суду в досліджуваній період. Виявляється, що він вирішував і конфліктні питання селян-підданих, зокрема цивільного характеру – побутові суперечки між чоловіком та дружиною, морального приниження того чи іншого жителя володінь монастиря тощо. Міра покарання, звичайно, визначалася судом монастиря та зводилася до численних молитв, господарських робіт чи вибачення з боку порушника.

Отже, можна стверджувати, що монастирський суд вирішував не лише справи побутових непорозумінь між підданими, а й володіння маєтками,

неправомірного захоплення поміщиками земельних угідь для ведення власного, а не монастирського господарства, несплати підданими податків. Коло судових позовів та процес, у ході якого вирішувалися суперечки, свідчать про чітку регламентацію діяльності суду, його склад та судову канцелярію, яка вела спеціальні книги, виписи з яких мали юридичну силу. Єдиним недоліком монастирського суду було несистематичне ведення документації такого типу.

Примітки

1. Бухало Г.В. Дерманський Святотроїцький монастир / Г.В. Бухало. – Дубно, 1990. Краєзнавча серія, №13 (8).
2. Фотинский О. Материалы для истории Дерманского монастыря / О. Фотинский // Волинский историко-археологический сборник. – Житомир, 1900. – Кн.2. – С. 243 -267; Фотинский О.А. Социнианское движение на Волыни в XVI-XVII вв. / О.А. Фотинский // Вольшскія Епархіальнїя ведомости. Часть неофициальная. – Почаев, 1894. – №25. – С. 709-717.
3. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н.И. Теодорович. – Почаев, 1889. – Т. 2: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский.
4. Центральний державний історичний архів України м. Києва. Ф. 2072: Дерманський чоловічий монастир. – Оп. 1. – Спр. 67: Сумарні описи судових справ Дерманського монастиря по різним питанням (1542-1802 рр.).
5. Фотинский О. Материалы для истории Дерманского монастыря. – С. 259.
6. Острозький державний історико-культурний заповідник. КН. 961 / VI С. – 565: Дерманський пом'яник. – Арк. 54.
7. Фотинский О. Материалы для истории Дерманского монастыря. – С. 259.
8. Там само. – С. 259.
9. Там само. – С. 260.
10. Там само. – С. 261.
11. Там само. – С. 262.
12. Там само.
13. Там само. – С. 263.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само. – С. 266.

Резюме

Стаття посвящена дослідженню діяльності Дерманського монашеского суду і визначення його компетенції в кінці XVI – першій половині XVII вв.

Ключевые слова: *Дерманський монастир, міжконфесійна боротьба, монашеский суд, документ, монашество.*

Одержано 2 жовтня 2012 р.